

İKTİSAT EĞİTİMİ ÜZERİNE BİR KAÇ NOT

Fikret Görün*

Özet

Bu yazı, iktisat eğitimi, iktisadın kapsamı bağlamında “iktisatta törebilim” ve/veya “iktisatta amaç-araç” çerçevelerinden değerlendirmektedir. Törebilim ile ilişkili kapsam, “amaç-araç” yaklaşımından ayrı tutulmuştur. Yazı ayrıca, öz-çıkır merkezli rasyonelitenin kapsamı daraltan rolünü de tartışmaktadır.

JEL Kodları: A10, A11, A12, A13, A20, B15, B41, B52

Anahtar kelimeler: İktisat eğitimi, törebilim, yöntem, amaç/araç, rasyonellik, öz-çıkır

SOME NOTES ON ECONOMICS EDUCATION

Abstract

This article examines economics education in terms of ethics. More particularly, it explores the concept of “ends-and-means” in economics, outlining the differences between this approach and ethics in general. Also covered is the notion of self-interest-centered rationality.

JEL Codes: A10, 11, 12, 13, 20, B15, 41, 52

Keywords: Economics education, ethics, methodology, “ends/means,” rationality, self-interest

---

* Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İktisat Bölümü emekli öğretim üyesi,
fikret.gorun@gmail.com

1. Giriş

Bu konu üzerinde kafa yormağa başlamam çok eskilere ('60'lı yılların sonu-'70'li yılların başı) gider. Hâlen, kendi kendimi eğitmenin dışında, eğitim öğretim faaliyetinin içinde değilim; ama uzağında da değilim. Bu konunun hâlâ çok önemli olduğunu düşünüyorum. Bunu destekleyen manzara ise, 2008'de ortaya çıkan ve bir ara küresel ekonominin neredeyse "çöktüğünü" bile düşündürten, hatta bugünlerde bile değişik alan ve yerlerde süregiden manzara. Bu manzaraya yol açan koşullar irdelenirken, gözden kaçan ya da çok az kişinin ilgisini çeken önemli bir etken var: bu etken bence "iktisatçılar" denen bir kitle. Ama, bu "iktisatçı" başlığı altında basının iktisat-finans sayfalarında yazanlar, kamu ya da özelde bu unvan altında çalışanlar, kısa-orta-uzun erimli tahmin yapanlar kastedilmiyor. Kastedilenler, aralarında iktisatta Nobel ödülü alanların, almaya çalışanların da olduğu, akademik alanda, iktisadî kuramlar dünyasında yazıp çizenler ve onların paradigmasında araştırma yapıp öğretim âleminde çalışanlar.

Burada Keynes'den bir alıntı yapacağım: "...iktisatçıların düşünceleri doğru da olsa, yanlış da olsa sandığımızdan çok daha güçlüdürler. Gerçekten, onların dışında dünyayı yöneten pek az başka şey vardır. Kendilerinin, herhangi bir entelektüel etkiden tümüyle bağışık olduğuna inanan pratik insanlar, genellikle, modası geçmiş bir iktisatçının kölesi durumundadırlar. Boşlukta ses duyanlar ve ellerinde yetki de bulunan çılgınlar ise, çılgınlıklarını, birkaç yıl öncesinin bir akademik çiziktiricisinden süzüp almaktadırlar..." (Görün 1986:3) 2000'lerin çılgınları ise, 1960 ve 1970'lerin akademikleri arasındaki tartışmalarda egemen olanların, bugün yanlışlığı ortaya çıkan görüşlerini kullanmaktaydılar. O görüşler de, basite indirmek gerekirse, "piyasaların etkinliği" ve yatırımcı-tüketici-iş âlemi üçlüsünün "rasyonel" oluşundan başka bir şey değildi.

Bundan çıkartılacak ders ise şu: iktisadî öğretme durumunda olanlar ve uyguladıkları programlar, daha sonra iktisadî karar verme mekanizmalarının çeşitli basamaklarında yer alacak olanları, içinde yaşanan ortam kadar etkileme gücüne sahip olduklarını bilerek hazırlanmak durumundadırlar. Bu bakımdan iktisatçı olmak isteyenlerin eğitimi, ya da daha kısa deyişle iktisat eğitimi hayatî bir öneme sahiptir. İşte bu yüzden, dünyada ve Türkiye'de iktisat eğitiminin tartışılması yeniden güncel hâle gelmiş durumda. 2000'lerde karşılaşılan ve Lehman Biraderler'in iflâsı ile tetiklenen krizde, 1960 ve '70'lerde inşa edilen, "rasyonel" ve "etkin" sıfatlarıyla bezenen 'muazzam' bir kuramsal yapının, bunlardan türetilen türlü, düzenleyici politika reçetelerinin ve bilgisayarlı benzetimlerin (simulations) rolünü yadsımak mümkün değildir. Bu entelektüel yapı olmadan, finans âleminin, bankacıların, politikacı-

ların, kötü “ipotek” kredileriyle ortaya çıkan felâket yolunun taşlarını döşemeleri mümkün olmazdı. Az önce sözünü ettiğim o kuramsal yapı ise, doğrudan eğitim programlarına doktora ve lisans öğretimi aracılığıyla yansımaktadır.

2. İktisat Eğitiminin İçeriği

Bu noktada akla ilk gelen iktisat eğitiminin içeriğinin ne olacağıdır. Ben iktisadı, temelde insan davranışlarıyla ilgili, bir sosyal bilim olarak algılıyorum. İktisadı bir matematik ya da istatistik konusu olarak görmüyorum. Bu gereçleri kullanmayı bilmeden profesyonel iktisatçılık yapılamayacağını biliyorum. Ama iktisadın, beşerî-toplumsal-tarihî-kurumsal yapıyla ilgili bir tasarım olmaksızın, bir teknikler demetine indirgenemeyeceğine inanıyorum. İnsanların iktisadî davranışlarının, kendi ürettikleri kurum, ideoloji ve kültürden bağımsız olarak anlaşılamayacağını sanıyorum. Yâni iktisatçılığı, mühendislik ya da işletmecilik olarak görmüyorum.

Modern iktisat, kapsam ve yöntem bakımından önemli sorunlarla karşı karşıya. Bu noktada durup düşündüğümüzde, karşımıza ana-akım iktisadın, genel olarak gerçek (somut) insan davranışlarını ve güdülerini son derece basit ve dar bir çerçevede incelemeye çalışması çıkıyor. Gerçek (somut) insanların nasıl yaşaması gerektiği sorusuna cevap aramayan bir iktisadın, gerçek ve somut insanların davranışlarıyla uğraştığını kabullenmenin tersliği apaçık görülüyor (Sen 1989). Tabii, bu sorunun irdelenmesinin törebilim (ethics) içinde olduğuna hiç kuşku yok. Ama hep biliyoruz ki iktisat, tarihsel olarak, büyük ölçüde bu alan içinden çıkıp evrilmiş durumdadır. (Unutmayalım ki, kurucu sayılan Smith, “ahlâkî felsefe” hocasıydı.) İktisat çok uzun bir süre törebilimin bir dalı olarak görülmüş ve okutulmuştur. O derece ki L. Robbins’ in bugün bile ders kitaplarında kullanılan iktisat tanımını da içeren ünlü kitabı (Robbins, 1930) yayınlandığında, bu geleneğe karşı gelen en önemli katkı olarak görülmüştü (Sen 1989, s. 2). “Pozitif iktisat” olarak da bilinen Robbins yaklaşımı, kökleri 19. yüzyılda olsa bile, günümüze dek iktisat-törebilim ilişkisi üzerinde çok belirleyici bir görüş olarak süregelmiştir.

İktisat-törebilim ilişkisinin varlığı/önemi ya da ihmali/dışlanması gözönüne alındığında, iktisat için ortaya iki ayrı kapsam ve gelişme çizgisi çıkmaktadır.

(i) Bunlardan birisinin kökeninde iktisadı neredeyse mühendisliğe benzeten bir yaklaşım yatmaktadır. Yâni ağırlık, nihâî hedefler, amaçlar yerine, işin lojistik yanına tanınmaktadır. Hedef ve amaçlar en başta veri olarak alınmakta; yapılacak çözümlenme, bu hedefleri gerçekleştirecek uygun araçları bulma yönünde yoğunlaşmaktadır. Bu çerçeve içinde insan davranışları, basit ve kolaylıkla tanımlanabilir güdülerle yönlenen bir biçime indirgenmektedir (Örneğin L. Walras ve W. Petty). Bu yaklaşımın özünde mühendislik türü

problemler olup, aynen günümüzün yaygın iktisat anlayışında ve eğitiminde olduğu gibi, insan davranışları ve güdülenmeleri, oldukça basit ve insan-adamlardan yoksun bir çerçeve içinde ele alınmaktadır. İnsan davranışlarını açıklamada törebilimsel boyuta ve sorunlara neredeyse hiç yer verilmemektedir.

(ii) İkinci gelişme çizgisinin kökeninde ise törebilim etkisi yatmaktadır. A. Sen bu etkiyi ta Aristo'ya kadar götürmektedir. İktisadın konusu servet edinme gibi insan hedefleriyle ilintilidir; servet edinme ise başka şeyleri elde etmemiz için bize yararlı olmaktadır. Bu bakımdan iktisat, nihaî olarak törebilimin ve politika biliminin konularıyla ilgilidir. İktisadı bunlardan ayırmak olanaklı değildir. Burada iki önemli nokta var: Birincisi, insan davranışlarıyla ilgili olarak bir insanın nasıl yaşaması gerektiği hakkında önemli bir törebilimsel soru; ikincisi ise herhangi bir şeyi kotarmanın toplumsal bakımdan değerlendirilmesiyle ilgili. (İnsan için, kent devleti için 'iyi'.) İşte bu törebilim ilişkili başarımların ölçütünü özellikle modern gönenç iktisadındaki salt "etkinlik"e indirgemek çok basite kaçmak oluyor.

Bu söylenenlerden, iktisadın kapsamı olarak iki farklı gelişme çizgisinden birini yeğlemenin daha yerinde olacağı gibi bir sonuç çıkarmak doğru olmayacaktır. Bu yaklaşımların her birinin kendi başlarına ikna güçleri bulunmaktadır. İktisatta her iki yaklaşıma da yeteri kadar yer vardır. Düşünce tarihinde önemli sayılan iktisatçılarda bu yaklaşımlar değişen oranlarda bulunmaktadır. Petty, Quesnay, Cournot, Walras ve bu gibileri mühendislik türü problemlere, Smith, Mill, Marx gibiler ise törebilimsel problemlere ağırlık vermektedir. (Seçim yerine bir denge.) Ama gözlemlerimiz de gösteriyor ki, "modern" iktisat geliştikçe törebilimsel yaklaşımın yeri azalmış, neredeyse bir hiç mertebesine inmiştir. Özellikle "pozitif" iktisat yöntemi iktisattaki normatif çözümlene geleneğinden uzaklaşmakla yetinmemiş, somut, gerçek insan davranışlarını etkileyen ahlâkî öğeleri ihmal etme sonucunu doğurmuştur. Bu bakımdan, modern iktisatta iktisat ve törebilim arasına konulan büyük mesafe, disiplinin alanını çok büyük ölçüde kısırlaştırmıştır.

Burada bir hataya düşmemek gerek: İktisatta yaygınlıkla kullanılan mühendislik türü yaklaşım, insan davranışlarına törebilim-dışı açıdan bakarak önemli sorunlara çözüm üretmemiştir diyemeyiz. Öyle sorunlar vardır ki, bu yaklaşımın kullanılması, bunların daha iyi anlaşılmasına ve açıklanmasına yardımcı olmaktadır. En güzel örnek "genel denge kuramı". Biliyoruz ki bu kuram ileri düzeyde teknik çözümlenmeler kullanarak, piyasalardaki üretim ve değişimle ilgili olarak önemli ilişkileri ortaya çıkarmış bulunuyor; ayrıca tüm soyutluğuna, toplumsal kurumları ve insanları çok basit bir çerçeve içinde ele almasına rağmen, bir ekonomideki karşılıklı bağınlaşma yapısını daha kolay anlamamızı sağlamış durumda.

3. Rasyonellik

İnsan davranışlarıyla ilgili olarak bir de “rasyonellik” konusu var. Bu, geleneksel iktisadın temel varsayımlardan biridir. Bu kavrama iktisat-törebilim açısından yeniden yaklaşmakta yarar var. Ama standart iktisattaki bu “rasyonel davranış”ı insanların fiilî davranışlarıyla bir tutmanın, modern iktisadın zayıf yönlerinden biri olduğunu da görmek gerekir. Bu, elbette, “insanlar şu veya bu şekilde rasyonellik-dışı bir biçimde davranırlar” demek değildir. Böyle bir tutum bizi içinden çıkılması güç yanlışlıklara düşürür. Rasyonel davranışın iki yönünü birbirinden ayırmada yarar var: bireylerin yaptıkları seçimlerdeki “içsel tutarlılık” ve bireylerin “öz-çıkarlarının ençoklaştırılması”. Yalnız içsel tutarlılık yani, başarmak istenenle nasıl başarıldığı arasındaki uyum, rasyonellik için yeterli bir koşul değildir. Öz-çıkarların ençoklaştırılması ise daha da önemlidir. Öz-çıkar dışında başka bir şey de ençoklaştırılabilir; bu onu rasyonellik-dışı yapmaz. Aksi takdirde rasyonelliğin bu yorumu, insan güdülerinin ahlâkla ilişkili olduğu türündeki bir görüşün kökten yadsınması anlamına gelir.

Öz-çıkar ençoklaştırmasından en küçük bir uzaklaşmanın, rasyonellik-dışı davranışın kanıtı olarak görülmesi ve gerçek karar alma sürecinde törebilimin rolünün yadsınması, kolaylıkla kabul edilecek bir şey değildir. Bencil davranışı gerçek davranış olarak algılamak hatalı bir tutumdur; ama bencilliği tümüyle rasyonelliğin bir koşulu olarak görmek de tümüyle saçma bir şeydir. Bu bakımdan iktisadî olayları açıklamada öz-çıkarlarının peşinde koşan “iktisadî adam”ı (homo economicus) , insan davranışlarını ifade eden en iyi model olarak görmek, ki bu, geleneksel iktisadın en temel bir kabulüdür, tümüyle hatalıdır. (Stigler için bu, kanıttan çok bir inancı ifade eder (Stigler, 1981)). Bu, insanların her zaman ve mutlaka bencil olmayan bir biçimde davranacakları anlamına gelmez. Sorun insan güdülerindeki çokluk ve çeşitliliğidir; yoksa öz-çıkarın hiçbir şekilde insanları yönlendirmediği değildir. Ayrıca, gurup (dernek, sendika, aile gibi) davranışları göz önüne alındığında, kişi ile içinde olduğu gurubun çıkarları arasında zaman zaman uyum, zaman zaman da çatışma olabilmektedir. Yani gurup davranışları ve bağlılığı açısından yaklaşıldığında da, bencil ve bencil-olmayan davranış türleri vardır.

İnsanların gerçek hayatta, münhasıran öz-çıkarlarına göre davrandıkları ve bunun sonucunda başarıya (etkinliğe) ulaştıklarıyla ilgili olarak, nedense ilk kaynak olarak akla Smith’ten yapılan ünlü alıntı gelmektedir. (Yemek→ kasap, biracı, fırıncı→ iyi yürek→ öz-çıkar, Smith 1776.) Ve bu, durmadan tekrar edilmektedir. Ama biliyoruz ki Smith’de her bir bireyi yöneten ilke, “basiret” tir. (Smith 1790). Basireti öz-çıkarla özdeş tutma ise Smith’e büyük bir haksızlıktır. Basiret, bir yandan ‘akıl ve anlayış’ın diğer yandan ‘nefse hâkim

olma gücü'nün (self-control) birleşmesinden oluşur. Smith'de 'nefse hâkim olma gücü' insan severlik, adalet, cömertlik ve kamu ruhuna katılma ile birlikte olan bir erdemdir. Smith'e atfen öz-çıkarcılığı savunan iktisatçıların, bunları gözden uzak tutup yok edişleri çok ilginçtir. Smith'in bu yanlış yorumu ve onun ahlâkî yaklaşımının bilerek gözden kaçırılması, iktisadın gelişimini törebilim kökeninden uzaklaştırmaya denk düşmektedir.

Bu durumda geleneksel iktisat, öz-çıkarcı peşinde koşan insanların toplumun da kazançlı olmasını sağladıkları biçimde çalıştığından, ortada ahlâkî bir sorun da kalmamaktadır. Ahlâkî sorunun, kişisel çıkarlarla toplumsal çıkarlar arasındaki çelişkilerden ortaya çıktığı bilindiğine ve az önce değinilen çerçevede içinde bu çelişki de bulunmadığına göre, iktisadın kapsamında bu tür sorunlara yer olmadığı anlaşılmaktadır. Kullanılan model bir "öz-çıkarcı" modeli; modeldeki insan da bir "karikatür insan"dır. Biliyoruz ki, insanların iktisadî davranışlarını öz-çıkarcı kadar alışkanlık, tutku ve çeşitli ahlâkî nitelikler de yönlendirir.

Burada öğretilen iktisatta gönenç iktisadının yeri ile ilgili bir saptama yapabiliriz. Klasik iktisatta bu konuda fark edilebilir bir sınır yokken, iktisat-törebilim ilişkisi koparıldıkça, gönenç iktisadı tuhaf bir konuma itilmiş bulunuyor. Kuramsal iktisadın öndeyileri gönenç çözümlerini etkilerken, gönenç iktisadından elde edilen bulguların iktisat kuramını etkilemesine yer tanınmıyor. Bu nedenle, gönenç iktisadının ahlâkî dayanaklarını tartışmayı, iktisadın kapsamı dışına atmak, bize, kapsamı daraltıcı olmaktan çok, saçma bir tutum olarak geliyor.

4. Türkiye'de İktisat Eğitimi

İktisadın kapsamı ve içeriği hakkında bu kadar lâf ettikten sonra, bugün Türkiye'deki iktisat eğitimi hakkında ne tür bir değerlendirme yapılabilir. Yüksek öğrenim kurumlarının hepsinde, Anglosakson dünyasına paralel olarak, görebildiğim kadarıyla, ana akım kuramlarına dayanan öğretim programları uygulanmaktadır. Ders kitapları (çeviri ya da özgün dilde) ve derecelerini Anglosakson ülkelerinde tamamlayan öğretim üyeleri aracılığıyla, o dünyada olup-bitenin aktarılması, teknik incelik ve gelişmelerin izlenmesi ve neredeyse anında uygulanması süreci kesintisiz devam etmektedir. Bu süreç, bugün o kadar iyi çalışmaktadır ki, Türkiye'nin "seçkin" üniversitelerinden mezun olan iktisatçılar, ABD'nin en öndeki üniversitelerinin ihtisas programlarına rahatlıkla kabul edilmekte ve bu programları tamamladıklarında ise, ana akım eğitimi orduya katılarak, akademik kurumlarda ya da uluslararası kuruluşlarda "çekici" iş olanaklarından yararlanmaya başlamaktadırlar. Bu bir başarı mıdır? Bunun cevabını 'siz verin' derim!

5. Sonuç

Tekrar başa dönersek, 40 yılı aşkın bir eğitim-öğretim hayatı sonunda iktisadın insan davranışlarını anlamada önemli ipuçları sağladığını düşünüyorum. Almaşık maliyet, karar verme süreçleri, toplumsal tercihler gibi konuların her aşamada değil öğretilmesinde yarar görüyorum

Ekonominin bir makine olarak değil de bir organizma olarak görmenin daha uygun olacağını sanıyorum. Makine analogisi, zamandaki tersinemezliği dışlamakta, iktisadî 'denge' tuzağına düşürmekte ve birikimli değişmeyi gözardı etmektedir. "Organizma" metaforu ise, biyolojik ve evrimci bir çerçeve içinde indirgemeciliği dışlamakta, iktisadî politikada otomatik refleksler, ikame süreçleri, bağışıklık sistemleri gibi kavramları gözönüne alarak ihtiyatlı ve çoğulcu bir yaklaşımı benimsemektedir.

İktisadî olayları (ve toplumu) anlamada "kurumlar"ın yeri de çok önemlidir. Hep bildiğimiz gibi, yerleşik iktisadın kritik bir varsayımı var; araçsal rasyonellik. Karar vericilerin hesaplama güç ve kapasiteleri sonsuz; gerçek dünya ile karar vericilerin algıladığı arasında bir fark yok. Böyle bir çerçevede kurumlara yer de yok, gerek de yok! Halbuki güç sınırlı ve işlemlerin de bir maliyeti var. İnsan davranışlarına konan çeşitli kısıtlar da var. İnsan zihninin bilgiyi nasıl işleyip özümlediği de hâlâ çok iyi bilinmiyor (bilişsel bilim). Bu süreci kısmen kültür (kuşaklararası bilgi, değer ve norm aktarımı), kısmen deneyim (özel bir çevreye ait ve yerel), kısmen de yerel olmayan unsurlar etkiliyor.

Bilgi edinme ayrıca, bedâva değil ve taraflar arasında bakışsız dağılmış. Kurumlar çeşitli alanlardaki belirsizlikleri azaltıyor. Kurumlar bu anlamda, ekonominin zaman içindeki performansını biçimlendiriyor ve "oyunun kuralları"nı belirliyor. Bu kuralların bazıları formel (anayasa, yasa, v.b.), bazıları enformel (âdet, gelenek, davranış biçimleri, v.b.) Birincileri değiştirmek kolay, ikincileri ise zor. Ayrıca çeşitli örgütler var. Kuralları belirlemede de pazarlık gücü olanların çıkarları ön plana çıkıyor. Bölüşüm sorunlarını da güç tartışmasına girmeden anlamak mümkün değil. Güce sahip olanların ise, mevcut bir sistemin devamında hayatî çıkarları olduğu çok açık.

İktisat sadece alanımızda olanı-biteni, gelinen en son noktayı aktardığı için değil, ama tüm bunlarla uğraştığı ve onlara çözüm aradığı için, bence hâlâ çekici; tabii burada özetlediğim çerçeve içinde. İşte lisans ve lisansüstü programların, aynı çerçeve içinde değerlendirilip düzenlenmesinin yararlı olacağını sanıyorum. Bu bakımdan özellikle iktisat bölümlerindeki lisans programlarının, matematik ve istatistik yöntemler yanında, öğrenciye sağlam bir sosyal bilim temeli sağlayabilmek için, uygarlık tarihi, iktisat ve düşünceler tarihi, sosyoloji, psikoloji, hukuk ve siyaset bilimi destekli olmasında büyük yarar görürüm.

Kaynakça

- Görün, Fikret, (1986), “İktisadın Öğretimi Üzerine”, *İktisat Dergisi*, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti, Sayı 254.
- Robbins, Lionel, (1930), *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*, Londra: Macmillan.
- Sen, Amartya K., (1989), “Economic Behaviour and Moral Sentiments”, *On Ethics and Economics* içinde, Londra: Basil Blackwell.
- Smith, Adam, (1776), *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Oxford: Clarendon Press.
- Smith, Adam, (1790), *The Theory of Moral Sentiments*, Qxford: Clarendon Press.
- Stigler, George J., (1981), “Economics and Ethics”, S. McMurrin (Der.) *Tanner Lectures on Human Values*, II. Cilt içinde, Cambridge: Cambridge University Press.